

مطالعه تطبیقی امنیت غذایی در حقوق بشر و آموزه‌های اسلامی*

□ رحیم ابوالحسینی**

□ مجید رضایی***

چکیده

این پژوهش با رویکرد تطبیقی به تحلیل جایگاه امنیت غذایی در دو نظام حقوقی بین‌المللی (با تأکید بر اسناد حقوق بشری) و فقه اسلامی (با استناد به آیات، روایات و آرای فقها) می‌پردازد و نشان می‌دهد که علی‌رغم تأکید مشترک این نظام‌ها بر حق دسترسی به غذای سالم و کافی، تفاوت‌هایی اساسی در مبانی نظری (حقوق بشری در مقابل تکلیف‌گرایی فقهی)، سازوکارهای تضمینی (نظارت دولتی در مقابل نهاد حسبه) و ضمانت‌های اجرایی (مجازات‌های تعزیری در فقه در مقابل ضمانت‌های اجرایی بین‌المللی) وجود دارد که نظام حقوقی ایران می‌تواند با تلفیق ظرفیت‌های فقهی و انطباق با استانداردهای بین‌المللی، به الگوی جامع‌تری در این زمینه دست یابد.

کلیدواژه‌ها: امنیت غذایی، حق بر غذا، قوانین غذایی، سلامت تغذیه.

* تاریخ وصول: ۱۴۰۴/۸/۳۰ تاریخ تصویب: ۱۴۰۴/۱۰/۱۵.

** استادیار و عضو هیأت علمی جامعه المصطفی العالمیه (ablhoseynirahim@gmail.com).

*** دانش‌پژوه فقه و حقوق قضایی دانشگاه جامعه المصطفی العالمیه (نویسنده مسئول) (monjitaha313@gmail.com).

مقدمه

امنیت غذایی به عنوان یکی از ارکان اساسی حیات بشری و مولفه‌ای کلیدی در تحقق امنیت ملی و توسعه پایدار، همواره در طول تاریخ تمدن‌های مختلف، مورد توجه ویژه بوده است، به گونه‌ای که امروزه این مفهوم از یک نیاز اولیه صرف فراتر رفته و به یکی از مهم‌ترین شاخص‌های توسعه یافتگی جوامع تبدیل شده است.

در نظام حقوقی ایران، امنیت غذایی به عنوان حقی بنیادین در چارچوب اصول متعدد قانون اساسی از جمله اصل سوم (بند ۱۲ در مورد رفع فقر و محرومیت)، و اصل چهل و سوم مورد تأکید قرار گرفته است، حال آنکه از منظر فقه اسلامی، تأمین غذای سالم و حلال نه تنها یک تکلیف حکومتی، بلکه مصداق بارز «حفظ نفس» و تحقق «عدالت اجتماعی» محسوب می‌شود که در آیات متعددی از قرآن کریم (مانند آیه ۱۶۸ سوره بقره) و روایات معصومین علیهم‌السلام بر آن تأکید شده است. امروزه جهان معاصر با چالش‌های متعددی در زمینه امنیت غذایی مواجه است که برخی از آنها در مواد قانونی ایران درج شده است از جمله تقلب در تولید و توزیع مواد غذایی (مطابق ماده ۲ قانون تعزیرات حکومتی)؛ قاچاق کالاهای اساسی غذایی (ماده ۱ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز)؛ تخریب محیط زیست کشاورزی (ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی) و احتکار و اخلال در نظام عرضه (ماده ۵۳۲ قانون تعزیرات). در فقه سنتی، این رفتارها مصداق «افساد فی الارض»، «اضرار به غیر» و نقض قاعده «لاضرر» محسوب می‌شوند با این حال رشد فزاینده جمعیت و افزایش تقاضا، تغییرات اقلیمی و کاهش منابع آبی، تحریم‌های اقتصادی بین‌المللی، شیوع بیماری‌های همه گیر، و مهم‌تر از همه، تقلب و تخلف در تولید و توزیع مواد غذایی چالش‌های نوظهوری است که موجب شده موضوع امنیت غذایی به یکی از دغدغه‌های اصلی نظام‌های حقوقی و فقهی معاصر تبدیل شود.

این پژوهش با توجه به خلأهای موجود در زمینه‌های مختلف از جمله عدم انسجام کافی در قوانین و مقررات، ضعف در نظام نظارتی، ناکارآمدی نظام پاسخ‌دهی به جرایم، و نیاز به

ارائه راهکارهای فقهی-حقوقی جامع، در پی آن است تا با روشی توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع اسلامی معتبر، قوانین و مقررات جاری، آرای قضایی مرتبط و تجربیات بین‌المللی، به تبیین امنیت غذایی پرداخته، نظام حقوقی موجود در این زمینه را تقویت نماید. به نظر می‌رسد از آنجایی که تاکنون در منابع علمی و پژوهشی به مبحث امنیت غذایی در حقوق بشر بین‌الملل و نظام اسلامی کمتر توجه شده، این یافته‌ها می‌تواند برای مراجع تقنینی مانند مجلس شورای اسلامی، دستگاه قضایی به ویژه دادستانی کل کشور، نهادهای اجرایی از جمله وزارت جهاد کشاورزی و سازمان غذا و دارو، و همچنین مراجع علمی و پژوهشی بسیار مفید و مؤثر واقع شود.

امنیت غذایی در اسناد بین‌المللی

امنیت غذایی در اسناد بین‌المللی به عنوان وضعیتی تعریف می‌شود که در آن تمام افراد جامعه در همه اوقات به غذای کافی، ایمن، مغذی و مقرون به صرفه دسترسی فیزیکی و اقتصادی دارند، ("Chapter 2. Food security: concepts and measurement". www.fao.org. Food and Agriculture Organization. Retrieved 23 October 2017; "Food Security". ifpri.org. Archived from the original on 28 April 2021. Retrieved 30 November 2020). مفهومی که از دهه ۱۹۷۰ با تأکید بر عرضه جهانی مواد غذایی تحول یافته و در اجلاس جهانی غذا (۱۹۹۶) با دربرگیری چهار رکن اساسی در دسترس بودن، دسترسی، کاربرد و ثبات، و همچنین ابعاد کیفیت تغذیه‌ای و امنیت تغذیه تکامل پیدا کرده است.^۱ سازمان‌های بین‌المللی به‌ویژه فائو با توسعه شاخص‌های استاندارد مانند مقیاس تجربه ناامنی غذایی (FIIES) و گزارش وضعیت امنیت غذایی و تغذیه در جهان (SOFI) که توسط پنج نهاد تخصصی سازمان ملل منتشر می‌شود، ابزارهای دقیقی برای سنجش ابعاد مختلف امنیت غذایی از سطح خانوار تا سطح جهانی ایجاد کرده‌اند.^۲ چالش‌های معاصر در تحقق امنیت غذایی شامل تغییرات اقلیمی، مناقشات مسلحانه، نوسانات بازارهای جهانی و نابرابری‌های اجتماعی-اقتصادی سبب شده (<https://www.irthink.com>)

تغییرات اقلیمی و امنیت غذایی: چالش‌ها و راه‌حل‌های جهانی برای آینده‌ای پایدار) اسناد بین‌المللی با تأکید بر تقویت نظام‌های کشاورزی پایدار، توسعه برنامه‌های حمایت اجتماعی، ارتقای همکاری‌های بین‌المللی و توجه ویژه به گروه‌های آسیب‌پذیر به دنبال ارائه راهکارهایی برای آن باشند، رهیافتی که نشان‌دهنده جایگاه محوری امنیت غذایی در دستورکار توسعه پایدار و حقوق بشری در سطح جهانی است.

بر اساس تحقیقات بین‌المللی جدیدتر، امنیت غذایی بر شش رکن اساسی استوار است که سازمان جهانی بهداشت و فائو به صورت نظام‌مند به تبیین آن پرداخته‌اند: در دسترس بودن، دسترسی اقتصادی و فیزیکی، استفاده، ثبات، عاملیت و پایداری.^۳ در دسترس بودن غذا که به تولید، توزیع و مبادله مواد غذایی مربوط می‌شود، تحت تأثیر عوامل متعددی همچون تغییرات اقلیمی، مدیریت منابع طبیعی و فناوری‌های کشاورزی قرار دارد، به طوری که اگرچه تولید جهانی غذا از سال ۱۹۶۱م. به طور مستمر افزایش یافته و از رشد جمعیت پیشی گرفته است، اما توزیع ناعادلانه و ناکارآمدی زنجیره تأمین، موجب شده تا دسترسی به غذا همچنان به عنوان چالشی اساسی باقی بماند. دسترسی اقتصادی و فیزیکی به غذا که دومین رکن اساسی محسوب می‌شود، مستلزم درآمد کافی، نظام‌های قیمت‌گذاری مناسب و زیرساخت‌های حمل‌ونقل کارآمد است، اما فقر، نابرابری‌های اجتماعی و بحران‌های اقتصادی غالباً این دسترسی را برای جمعیت‌های آسیب‌پذیر محدود می‌کند. رکن استفاده نیز بر کیفیت تغذیه‌ای، ایمنی مواد غذایی و دانش تغذیه‌ای تأکید دارد که تحت تأثیر عواملی همچون سطح تحصیلات، دسترسی به خدمات بهداشتی و الگوهای فرهنگی مصرف قرار می‌گیرد. بر اساس این رکن غذای مصرف شده باید به اندازه‌ای باشد که نیازهای فیزیولوژیکی هر فرد را برآورده کند و می‌تواند تحت تأثیر آماده‌سازی، پردازش و پخت غذا در جامعه و خانواده باشد. ثبات به عنوان چهارمین رکن، بر پایداری دسترسی به غذا در مواجهه با شوک‌های کوتاه‌مدت (مانند بلایای طبیعی) و فشارهای بلندمدت (مانند تغییرات اقلیمی) تأکید می‌کند. ثبات غذا به توانایی بدست آوردن غذا در طول زمان اشاره دارد. بی‌ثباتی در بازارها که منجر به افزایش قیمت مواد غذایی می‌شود و یا از دست دادن شغل یا

بهره‌وری می‌تواند باعث ناامنی غذایی گذرا شود. دو رکن جدیدتر یعنی عاملیت (توانایی افراد در تصمیم‌گیری درباره نظام غذایی) و پایداری (حفظ منابع برای نسل‌های آینده) نشان‌دهنده تحول مفهومی در درک امروزی از امنیت غذایی است که بر مشارکت فعال ذی‌نفعان و ملاحظات زیست‌محیطی تأکید دارد. با وجود رشد چشمگیر تولید مواد غذایی در سطح جهانی که ارزش صادرات آن از ۳۸۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۰ به ۱/۶۶ تریلیون دلار در سال ۲۰۲۱ رسیده است، چالش‌های ساختاری در توزیع، قیمت‌گذاری و دسترسی موجب شده تا تحقق امنیت غذایی برای همه، همچنان به عنوان یکی از اهداف کلیدی توسعه پایدار مورد توجه جامعه بین‌المللی قرار گیرد. (World Food and Agriculture – Statistical Yearbook 2023. FAO. 29 November 2023. doi:10.4060/cc8166en. (ISBN 978-92-5-138262-2).

تطبیق مفهومی امنیت غذایی با آموزه‌های اسلامی

واژه «امنیت غذایی» اصطلاحی نوپدید در گفتمان حقوق بشر و توسعه است که در متون اولیه اسلامی با تعریفی که از آن در اسناد بین‌المللی شده به‌صراحت به‌کار نرفته، اما با مراجعه به منابع فقهی و قواعد حاکم بر فقه اسلامی و تحلیل مفهومی آموزه‌های اسلامی، می‌توان شالوده‌ای مستحکم برای این مفهوم یافت و مبانی فقهی آن را تبیین نمود. به عبارت دیگر مفاد و اهدافی که در تعریف مدرن امنیت غذایی بیان شده‌اند، نظیر رشد تولید غذا، توزیع عادلانه، مبارزه با فقر، تضمین دسترسی به غذای کافی و سالم، و احساس امنیت روانی نسبت به دسترسی مستمر به غذا، در بنیان‌های تفکر اسلامی نیز ریشه دارند. بنابراین، امکان بازخوانی و ارائه تطبیقی از امنیت غذایی در چارچوب مبانی اسلامی وجود دارد. نگارنده بر این باور است که با رجوع به مفاهیم قرآنی، روایات و سیره پیشوایان دین، می‌توان الگوی بومی و اسلامی از مفهوم امنیت غذایی ارائه کرد که با ارزش‌های دینی و اقتضانات فرهنگی جوامع اسلامی نیز همخوانی داشته باشد.

آموزه‌های توحیدی در پیوند با امنیت غذایی

یکی از شواهد مهم قرآنی در زمینه امنیت غذایی، دعای حضرت ابراهیم علیه السلام در سوره بقره

است، آنگاه که از خداوند دو تقاضا دارد: نخست امنیت برای شهر مکه و دوم، تأمین روزی از ثمرات برای ساکنان آن. خداوند می‌فرماید: «وَ إِذْ قَالَ اِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَ اَرْزُقْ اَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ اَمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَ الْيَوْمِ الْاٰخِرِ» (بقره، آیه ۱۲۶).^۴ مفسران، بر اساس روایات فراوانی که در ذیل این آیه آمده است، (عیاشی، ۱۳۸۰: ۲/ص ۱۶۴؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۸۴/۹۶) «ثمرات» را دارای معنایی گسترده دانسته‌اند که هم نعمت‌های مادی، مانند میوه‌ها و مواد غذایی، (۱۴۲۴: ۱/۴۵؛ طبرسی، ۱۴۱۵: ۱/۳۸۷؛ فاضل مقداد، ۱۴۲۵: ۱/۳۳۶) و هم نعمت‌های معنوی مانند آرامش، رشد معنوی و ایمان (فضل جواد، ۱۳۶۵: ۲/۲۹۷) را در برمی‌گیرد. از این آیه می‌توان نتیجه گرفت که در نگاه توحیدی اسلام، امنیت (سیاسی، اجتماعی و روانی) در کنار امنیت غذایی دو مؤلفه به‌هم‌پیوسته و مکمل یکدیگرند. جامعه‌ای که فاقد امنیت غذایی باشد، در تحقق ایمان و رشد معنوی نیز با مشکل روبرو خواهد شد. از همین رو حضرت ابراهیم علیه السلام برای تحقق جامعه ایمانی، توأمان به امنیت و روزی توجه می‌کند.

کمیت غذا در آموزه‌های اسلامی

اسلام مسئله کمیت غذا را هم در بعد فردی و هم در بعد حاکمیتی مورد توجه قرار داده است. در بُعد فردی، خداوند در قرآن می‌فرماید: «كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا» (اعراف: ۳۱). این دستور الهی ناظر به رعایت تعادل در مصرف غذاست و انسان را از افراط، (فیض کاشانی، ۱۴۱۵: ۲/۱۹۰؛ مراغی، بی تا: ۷/۱۳؛ طباطبایی، ۱۴۱۷: ۸/۸۲) که می‌تواند سلامت جسم و روان را تهدید کند، برحذر می‌دارد. در همین زمینه، امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «برای قلب مؤمن چیزی زیان‌بارتر از پرخوری نیست؛ زیرا پرخوری سبب قساوت قلب و هیجان شهوت می‌شود» (محدث نوری، ۱۴۰۸: ۱۲/۹۴).

در بعد حکومتی نیز، آموزه‌های اسلامی حکمرانان را مکلف به توزیع عادلانه منابع و ثروت کرده‌اند. امام علی علیه السلام در این باره می‌فرماید: «اگر این اموال بیت‌المال از خودم بود، به گونه‌ای مساوی در میان مردم تقسیم می‌کردم، تا چه رسد که جزء اموال خداست! آگاه باشید! بخشیدن مال به کسانی که استحقاق ندارند، زیاده‌روی و اسراف است، هرچند در دنیا موجب شهرت

شود، ولی در آخرت باعث ذلت است» (نهج البلاغه، نامه ۵۳). این فرمایش حضرت نشان می‌دهد که توزیع ناعادلانه منابع غذایی و اقتصادی، نه تنها مصداق ظلم اجتماعی، بلکه زمینه‌ساز از بین رفتن کرامت انسانی و امنیت غذایی در جامعه خواهد بود.

فراهم بودن و تأمین غذای کافی در آموزه‌های اسلامی

همان‌طور که گذشت یکی از ارکان بنیادین امنیت غذایی در نگاه بین‌المللی، فراهم بودن غذا به میزان کافی برای تمام افراد جامعه است. آموزه‌های اسلامی نیز با نگاهی دقیق، اهمیت این اصل را در قالب نصوص قرآنی، روایی و سیره معصومین علیهم‌السلام به تصویر کشیده‌اند. اسلام، فراهم بودن غذا را نه تنها به مثابه یک نیاز زیستی، بلکه به‌عنوان مقدمه‌ای برای رشد معنوی و اجتماعی انسان تلقی کرده است. قرآن کریم در موارد متعددی به نعمت غذا و رزق حلال اشاره کرده و آن را بخشی از فضل و رحمت الهی دانسته است؛ خداوند متعال در سوره قریش، بزرگ‌ترین نعمتی را که بر اهل مکه ارزانی داشته چنین توصیف می‌کند: «الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِّنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِّنْ خَوْفٍ» (قریش: ۴) یعنی همان خدایی که آنان را از گرسنگی رهایی بخشید و از ترس ایمن ساخت. در این آیه، «طعام» و «امنیت» در کنار هم و به‌عنوان پایه‌های زندگی انسانی مطرح شده‌اند و نشان‌دهنده جایگاه حیاتی تأمین غذا در آموزه‌های دینی است. همچنین در آیات دیگری می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنَّ كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ» (بقره: ۱۷۲)؛ ای مؤمنان! از روزی پاکیزه که به شما دادیم بخورید» و در برخی آیات ارتباط تنگاتنگی بین غذای پاکیزه و عمل صالح دیده می‌شود، به طوری که خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا؛ (مؤمنون: ۵۱) این آیات و دیگر آیات مشابه نشان می‌دهند که تأمین نیازهای اولیه، از جمله غذا، جلوه‌ای از نعمت‌های الهی و زمین‌های برای شکرگزاری و تقرب به خداوند است.

از منظر اجتماعی، اسلام حاکمان و مسئولان را موظف به تأمین معیشت مردم، به‌ویژه اقشار آسیب‌پذیر نموده است. در نهج البلاغه، امیرالمؤمنین علیه‌السلام خطاب به مالک اشتر در فرمان حکومتی خود تأکید می‌فرمایند که باید نسبت به «طبقات پایین جامعه که نیازشان

بیشتر و دسترسی‌شان کمتر است» توجهی ویژه صورت گیرد. این تأکید بر عدالت معیشتی، گواهی روشن بر ضرورت تأمین غذای کافی برای همگان در نظام اسلامی است. همچنین در برخی گزارشات تاریخی از دوران حکومت امام علی علیه السلام در کوفه، می‌توان مستندات مهم از تأمین و فراهم کردن غذای کافی برای همه اقشار جامعه رسید چنان‌که ابن شهر آشوب در تحلیل کوفه در زمان حکومت امام علی علیه السلام (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ۲/۹۹؛ مجلسی، همان: ۴۰/۳۲۷) می‌گوید در آن ایام حتی فرودستان کوفه «نان گندم» می‌خورند؛ چرا که در آن زمان نان گندم غذای با کیفیت‌تری نسبت به جو محسوب می‌شد و این نشان می‌دهد که همه مردم - بدون استثنا - به غذایی مناسب و مقوی دسترسی داشتند. این نکته دقیقاً با شاخص «دسترسی همگانی به غذای کافی» در تعریف بین‌المللی امنیت غذایی منطبق است. دسترسی به سرپناه نیز از جمله نکات برجسته در آن دوره بوده است که حتی محروم‌ترین اقشار جامعه نیز بی‌خانمان نبودند و سرپناه داشتند این کلام اگرچه مستقیماً به غذا اشاره ندارد، اما نشان‌دهنده زیربنای رفاهی لازم برای بهره‌مندی پایدار از غذا است؛ چرا که بدون خانه، امکان نگهداری، طبخ یا دسترسی منظم به غذا کاهش می‌یابد. همو در بخش سوم می‌فرماید که مردم از آب فرات می‌نوشند که آبی پاک و گوارا بوده است. آب سالم مکمل تغذیه سالم است و در تمامی تعاریف امنیت غذایی، دسترسی به آب آشامیدنی یک رکن جدایی‌ناپذیر تلقی می‌شود.

بر اساس این گزارش، حکومت اسلامی در دوره امام علی علیه السلام نه تنها به ابعاد معنوی بلکه به حقوق اولیه مادی و اقتصادی مردم توجه داشته است. تأمین حداقل‌های معیشتی مانند غذای باکیفیت، مسکن و آب آشامیدنی سالم برای همگان، نشان می‌دهد که در نگاه اسلامی، برخورداری همگانی از نعمت‌های الهی - به‌ویژه در قالب غذا و رفاه - یکی از اهداف کلیدی حکومت است.

همچنین آموزه‌های دینی بر جلوگیری از احتکار، (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۱۷/۴۲۶؛ نجفی، ۱۴۰۴: ۲۲/۴۸۰) اسراف (ابن ادریس، بی‌تا: ۱/۴۴۰؛ عوائد الایام، ص ۶۱۵؛ نجفی، همان: ۱۳/۳۱۳) و اتلاف (فاضل لنگرانی، ۱۴۲۵: ۵۰؛ حسینی مراغی، ۱۴۱۸: ۲/۴۳۳) منابع غذایی تأکید دارند؛

چراکه این رفتارها مانعی جدی بر سر راه دسترسی همگانی به غذا محسوب می‌شوند. در این راستا، روایت معروف از پیامبر اسلام ﷺ که فرمودند: «من احتکر طعاماً أربعین يوماً فقد برئ من الله وبرئ الله منه» (مجلسی، همان: ۲۹۲ / ۵۹) هر کس چهل روز مواد غذایی را احتکار کند، از خداوند بیزار است و خدا از او بیزار است) گواه روشنی بر قبح احتکار و لزوم عرضه کافی غذا برای عموم جامعه است. بنابراین فراهم بودن غذا در آموزه‌های اسلامی نه تنها ضرورتی برای بقای جسم انسان بلکه مقدمه‌ای برای شکوفایی روح، عدالت اجتماعی و قوام نظام اسلامی است و دولت‌های اسلامی مکلف‌اند با اتخاذ سیاست‌های عادلانه، منابع طبیعی و اقتصادی را به نحوی مدیریت کنند که تأمین غذای کافی، سالم و مناسب برای تمام افراد جامعه ممکن گردد.

در تحلیل فقهی مسئله «فراهم بودن غذا» در قالب نظریه امنیت غذایی، نخست باید به این نکته توجه داشت که هرچند اصطلاح «امنیت غذایی» واژه‌ای مدرن است، اما در فقه اسلامی، تأمین نیازهای اساسی زندگی انسان از قبیل خوراک، پوشاک و مسکن، به عنوان بخشی از مقومات حیات طیبه و کرامت انسانی مورد تأکید قرار گرفته و دولت اسلامی در قبال آن مسئولیت دارد چراکه از دید فقها، «دفع ضرر» (اشتهاردی، ۱۴۱۷: ۱ / ۴؛ فاضل لنکرانی، همان: ۳۳۴ / ۷؛ آملی، ۱۳۹۱: ۸ / ۳۰۳) و «حفظ نفس» از مقاصد اصلی شریعت محسوب می‌شوند و تأمین غذا به عنوان پیش‌نیاز حیات، ذیل این مقاصد قرار می‌گیرد.

فراهم بودن و تأمین غذای کافی از منظر فقهی

در فقه اسلامی فراهم بودن غذا به صورت مستمر و کافی تحت مؤلفه‌هایی در حوزه کشاورزی، و جلوگیری از اتلاف منابع غذایی مورد توجه قرار گرفته است. نقش کشاورزی در تأمین غذا چنان حائز اهمیت است که فقه اسلامی نگاه ویژه‌ای به آن دارد. در نامه معروف امام علی علیه السلام به مالک اشتر، آشکارا ارتباط میان کشاورزی و ثبات اقتصادی جامعه مورد تأکید قرار گرفته است: «باید توجه تو به آباد کردن زمین بیش از توجه به گرفتن خراج باشد، چرا که خراج جز در نتیجه آبادانی حاصل نمی‌شود ... اگر مردم از زیادی مالیات، آفات

آسمانی، یا نابودی محصول شکایت کردند، بارشان را سبک کن تا کارشان اصلاح شود.» (نهج البلاغه، نامه ۵۳) امام علی علیه السلام ضمن این توصیه نه تنها بر اهتمام حاکم اسلامی به وضعیت اقتصادی کشاورزان اشاره می‌دارند بلکه وظیفه دولت اسلامی در ایجاد شرایط مناسب برای تولید پایدار محصولات غذایی نیز بیان می‌دارند از این روی آن را يك شغل مستحب دانسته (نجفی، همان: ۲۲ / ۴۶۴). آن را از جمله شغل‌های محبوب خداوند متعال معرفی نموده و می‌فرماید هیچ پیامبری مبعوث نشده مگر آن‌که کشاورز بوده است، جز ادريس که خیاطی می‌کرد (حر عاملی، همان: ۱۷ / ۴۲).

ثبات غذایی در آموزه‌های اسلامی

یکی دیگر از ارکان بنیادین امنیت غذایی، ثبات در دسترسی به غذا است؛ به این معنا که جامعه، خانواده یا فرد در همه زمان‌ها، اعم از دوره‌های عادی یا بحرانی، به مواد غذایی سالم و کافی دسترسی اقتصادی و فیزیکی داشته باشند. در آموزه‌های اسلامی، گرچه واژه «ثبات غذایی» به صورت اصطلاحی جدید ذکر نشده، اما مضامین و مفاهیم ناظر به این اصل در منابع دینی فراوان دیده می‌شود. نمونه برجسته این موضوع، داستان حضرت یوسف علیه السلام در قرآن کریم است. در سوره یوسف، تدبیر اقتصادی و کشاورزی یوسف نبی در برابر بحران قحطی آینده، الگویی کاملاً سازگار با مفهوم ثبات غذایی است. ایشان بر پایه رؤیای پادشاه مصر، آینده‌ای با هفت سال فراوانی و هفت سال قحطی را پیش‌بینی کرد (یوسف: ۴۷-۴۸) و چنین توصیه فرمود:

این آیات، بر اصل برنامه‌ریزی، مدیریت منابع، و ذخیره‌سازی هوشمندانه غذا در دوره فراوانی برای دوران بحران دلالت دارد که ضرورت پیش‌بینی آینده، مواجهه با بحران‌های احتمالی، و برقراری ثبات در امنیت غذایی را در نگاه حاکم اسلامی تأیید می‌کند. تأکید حضرت یوسف علیه السلام بر حفظ غلات در خوشه‌هایشان، امروزه معادل با روش‌های علمی ذخیره‌سازی و امنیت غذایی پایدار است.

از منظر فقهی نیز، این تدبیر را می‌توان ذیل باب «حفظ نظام» و «دفع ضرر محتمل» تحلیل کرد. حفظ نظام اسلامی، مستلزم تلاش برای تأمین معیشت مردم و جلوگیری از

اختلال در نظم اقتصادی جامعه است؛ و بر این اساس، تمهید مقدمات برای ثبات غذایی از وظایف مسلم دولت اسلامی است که در آیات دیگر قرآن، به آن اشاره شده و در توصیف بهشت، آمده است: «لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدْعُونَ، سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» برای آنها خوردنی‌ها و آنچه بخواهند مهیا شده است» (رعد: ۳۵) ثبات و دوام نعمت‌های بهشتی، الگویی از آرمان‌شهر اسلامی است؛ جامعه‌ای که در آن دسترسی همیشگی به مواهب الهی میسر است. در سوره نحل نیز خداوند به وصف منطقه‌ای امن و مرفه می‌پردازد: «وَصَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ...» (نحل: ۱۱۲) در این آیه، سه مؤلفه اساسی برای جامعه‌ای موفق ذکر شده است: امنیت اجتماعی، آرامش روانی و بهره‌مندی اقتصادی. این آیه، پیوند میان امنیت اجتماعی و ثبات اقتصادی و غذایی را به خوبی نشان می‌دهد. از نگاه اسلام، امنیت معیشتی زیربنای تحقق دیگر اهداف عالی انسانی و الهی است؛ و بدون آن، عمل به شریعت نیز در خطر قرار می‌گیرد.

قابل دسترس بودن غذا در آموزه‌های اسلامی

از دیگر ابعاد بنیادین امنیت غذایی، قابلیت دسترسی فیزیکی و اقتصادی به غذا است. این بُعد از امنیت غذایی، ناظر به فراهم بودن خوراک سالم برای همگان در هر شرایط و زمانی است. آموزه‌های اسلامی نیز بر اهمیت این مسئله تأکید ویژه‌ای دارند و با ترسیم جامعه‌ای آرمانی که در آن غذا به راحتی در دسترس افراد قرار دارد، بر الگوگیری از این آموزه‌ها در ساختار اجتماعی دنیوی تأکید می‌ورزند. در آیه‌ای از سوره نساء، خداوند متعال ویژگی‌های نعمت‌های بهشتی را چنین برمی‌شمارد: «میوه‌های بهشتی در دسترس و در اختیار اهل بهشت قرار دارد» (رعد: ۳۵) این دسترسی آسان، نه تنها نشانگر رفاه در بهشت، بلکه نمادی از کمال نعمات الهی در جامعه موعود است. از سوی دیگر، در آیاتی همچون: «درختان موز با میوه‌های متراکم»، (واقع، ۲۹) «درختان خرما بلند با میوه‌های روی هم چیده شده» و «به آنان شرابی پاک و گوارا از چشمه‌ای بنوشانند» (انسان: ۲۱) تصویری ملموس از لذت و وفور نعمت‌های خوراکی ارائه می‌شود که مخاطب دنیوی بتواند درکی حسی از آن‌ها داشته باشد.

این مشابهت‌ها میان لذایذ اخروی و دنیوی، به روشنی نشان می‌دهد که نعمت‌های مشروع دنیوی نه تنها تحریم نشده‌اند بلکه در مواردی مورد توصیه نیز قرار گرفته‌اند. از این رو، دسترسی آسان به غذا نه تنها یک نیاز فیزیولوژیکی، بلکه نیازی روانی و ارزشی نیز به شمار می‌رود. وقتی خداوند در توصیف نعمت‌های بهشتی بر در دسترس بودن آن‌ها تأکید می‌کند، این پیام ضمنی را منتقل می‌سازد که جوامع مؤمن نیز باید در دنیای مادی، تا حد امکان، دسترسی آسان، روان و آبرومندانه به خوراک و تغذیه سالم را برای آحاد جامعه فراهم سازند به عبارت دیگر، همان‌گونه که در بخش پیشین اشاره شد، قرآن کریم جامعه ایمانی را با بهشت وعده داده‌شده قیاس می‌کند؛ و از این منظر، دسترسی به غذا نیز یکی از ویژگی‌های بنیادین جامعه آرمانی اسلامی تلقی می‌شود.

سلامت غذا در آموزه‌های اسلامی

از منظر آموزه‌های اسلامی، کیفیت غذا نه تنها از منظر ظاهر، طعم و مزه بلکه از لحاظ سلامت جسمانی، روحی و حتی تأثیرات روان‌شناختی و اخلاقی مورد توجه قرار گرفته است. در این راستا، مفاهیمی همچون طیب، طهور، حلال در برابر حرام، رجز و خبیث، چارچوبی برای تشخیص کیفیت مطلوب یا مضر غذا فراهم کرده‌اند. در قرآن کریم در موارد متعددی به این امر اشاره شده است، از جمله: «... قُلْ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ...»؛ (مائده، ۴) «... يَحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتُ وَيَحْرَمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثُ...» (اعراف: ۱۵۷) و «... إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالْدَّمَ وَالْحَمَّ الْخَنِزِيرِ...» (بقره: ۱۷۳؛ مائده: ۳) در این آیات، مصادیقی از غذاهای ناسالم مانند مردار، خون، گوشت خوک، و حیواناتی که به نام غیر خدا ذبح شده‌اند، به صراحت ممنوع اعلام شده‌اند.

بر اساس این آیات، ممنوعیت شرعی غذاهای ناسالم، نه از باب خوشایند یا ناخوشایند بودن آنها برای خداوند، بلکه ناشی از توجه خداوند به سلامت جسمی، روحی و روانی بندگان است. هدف اصلی از وضع این احکام، هدایت انسان به سوی تغذیه‌ای سالم و متعادل است که تأمین‌کننده نیازهای جسمی و معنوی او باشد.

از این منظر، آموزه‌های اسلامی کاملاً با رکن دوم تعریف علمی امنیت غذایی - یعنی سلامت و بی‌ضرر بودن غذا - سازگار هستند و حتی با رویکردی الهیاتی آن را تعمیق می‌بخشند. علاوه بر سلامت، آموزه‌های اسلامی به مفید بودن غذاها نیز توجه داشته‌اند. به این معنا که غذا نه تنها نباید مضر باشد، بلکه باید حاوی فواید جسمانی و روحی برای انسان باشد. از کلام امام رضا علیه السلام این نکته به صراحت روشن می‌شود که می‌فرماید «خداوند چیزی را حرام نکرده مگر آنکه زیان‌بار است، و چیزی را حلال نکرده مگر آنکه سودمند و مایه‌ی قوام بدن و بقای نسل است» (محدث نوری، همان: ۱۶ / ۳۳۳). در حقیقت این سخن، معیار حلیت و حرمت در آموزه‌های دینی را مطرح می‌نماید که با میزان منفعت و ضرر غذا برای انسان ارتباط دارد. در واقع، فلسفه‌ی حلال و حرام بودن خوراکی‌ها، ناظر به تأمین «فایده» و «سلامت» انسان است از همین روست که در متون دینی از غذاهایی چون عسل، سیب، انگور، انار و... به‌عنوان خوراکی‌های مفید و پرفایده نام برده شده و مصرف آن‌ها توصیه گردیده است.

نتیجه آن‌که در نگاه اسلام، غذا باید نه تنها از پلیدی و ضرر پاک باشد، بلکه باید ارزش تغذیه‌ای، درمانی و حتی معنوی نیز داشته باشد. این نگاهی است که با مفهوم کیفیت غذا در اسناد بین‌المللی امنیت غذایی کاملاً هماهنگ بوده و حتی با ابعاد روحی - اخلاقی آن، فراتر نیز می‌رود.

مؤلفه‌های امنیت غذایی در فقه اسلامی

در فقه اسلامی، تأمین و حفظ امنیت غذایی نه تنها یک نیاز مادی، بلکه به عنوان یک حق انسانی و وظیفه اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است. آموزه‌های اسلامی با تأکید بر اصولی همچون حلیت غذا، طهارت، فراوانی، دسترسی عادلانه، پایداری منابع غذایی، ایمنی و سلامت، چارچوبی جامع برای مدیریت و تأمین مواد غذایی فراهم کرده‌اند. در این دیدگاه، غذا نه تنها به عنوان یک نیاز فیزیولوژیکی، بلکه به عنوان ابزاری برای حفظ کرامت انسانی و تحقق عدالت اجتماعی در جامعه اسلامی مطرح است. از سوی دیگر، فقه اسلامی با در

نظر گرفتن مسئولیت‌های فردی و اجتماعی، از افراد و حاکمان خواسته است تا ضمن تأمین غذا برای همه، از آلودگی‌ها، کمبودها و بحران‌های مرتبط با آن جلوگیری کنند.

حلیت غذا

در فقه اسلامی، مصرف غذا منوط به رعایت اصل حلیت است. بر این اساس، تنها موادی برای خوردن مجاز شمرده می‌شوند که از نظر شرعی ممنوعیتی نسبت به آنها وجود نداشته باشد. قرآن کریم به صراحت انسان‌ها را به استفاده از غذاهای حلال و پاکیزه دعوت کرده (بقره: ۱۶۸؛ مائده: ۸۸؛ نحل: ۱۱۴) و مصرف برخی مواد مانند مردار، (نجفی، همان: ۵/ ۲۹۴) خون، (فیض کاشانی، بی‌تا: ۲/ ۱۹۲) گوشت خوک (جزیری، ۱۴۲۴: ۲/ ۱۷) و نوشیدنی‌های مست‌کننده (شیخ طوسی، ۱۴۰۷: ۵/ ۴۷۹) را ممنوع نموده است. تحقق حلیت در غذا مستلزم آن است که ماده غذایی ذاتاً حلال باشد، در فرآیند تولید و تهیه آن قواعد شرعی مانند ذبح اسلامی رعایت شده باشد (هاشمی شاهرودی، ۱۴۲۶: ۲/ ۴۲۶-۴۲۷). و از طرق غیر مشروع به دست نیامده باشد. همچنین غذا نباید به نجاسات شرعی آلوده شده باشد، (موسوی سبزواری، ۱۴۱۳: ۱/ ۴۸۳) زیرا طهارت شرط صحت مصرف آن است. فلسفه این احکام مبتنی بر حفظ سلامت جسم و روان انسان و تقویت جنبه‌های معنوی و اخلاقی اوست؛ از این رو، خوردن مواد مضر یا ناپاک از دیدگاه اسلامی امری نکوهیده و ممنوع تلقی شده است (صدر، ۱۴۲۰: ۳/ ۲۶۹). در فقه، قواعدی برای مواجهه با شرایط اضطرار پیش‌بینی شده و در مواردی که حفظ جان انسان به خطر افتد، مصرف مقدار ضروری از غذای حرام جایز شمرده شده است. تفاوت میان حلال و طیب نیز در متون اسلامی مورد توجه قرار گرفته است؛ به این معنا که هر حلالی لزوماً طیب نیست و برای انتخاب غذای مطلوب، علاوه بر مشروعیت، معیار پاکیزگی و سودمندی نیز لحاظ می‌شود. در صورت شک نسبت به حلیت غذا، قاعده اصالة الطهارة و اصالة الحلیة راهگشا خواهد بود، مگر آنکه دلیل معتبری بر حرمت وجود داشته باشد. مجموعه این احکام نشان‌دهنده اهتمام فقه اسلامی به تأمین سلامت، امنیت و کرامت انسان در عرصه تغذیه است.

طهارت غذا

در فقه اسلامی، طهارت غذا به عنوان یکی از شروط اساسی برای جواز مصرف آن شناخته می‌شود. مقصود از طهارت، پاک بودن غذا از هر گونه نجاست شرعی است، به گونه‌ای که تماس با نجاسات موجب حرمت خوردن غذا می‌شود، هرچند ذات آن حلال باشد (موسوی سبزواری، همان: ۴۸۳ / ۱). بر این اساس، غذا باید از نجاست‌هایی مانند خون، بول، غائط، سگ، خوک، شراب و مردار مصون باشد. چنانچه ماده غذایی با یکی از این نجاسات تماس یابد، نجس شده و خوردن آن حرام می‌گردد، مگر آنکه امکان تطهیر صحیح طبق احکام شرعی وجود داشته باشد. علاوه بر خود ماده غذایی، طهارت ظروف، وسایل تهیه غذا و دست‌هایی که غذا را لمس می‌کنند نیز ضرورت دارد (میرزای قمی، ۱۴۱۷: ۴۳۳ / ۱)، زیرا آلودگی غیرمستقیم نیز موجب نجاست و در نتیجه حرمت مصرف می‌شود. اهمیت رعایت طهارت غذا تنها به بُعد شرعی محدود نمی‌شود، بلکه از منظر بهداشتی و سلامت جسمی نیز دارای آثار مثبت فراوانی است. فقه اسلامی با الزام به طهارت غذا، در واقع ضامن پاک‌ی و سلامت تغذیه انسان و پیشگیری از بیماری‌های ناشی از آلودگی شده است. در عین حال، در موارد اضطراری که حفظ جان انسان در معرض خطر قرار گیرد و غذای طاهر در دسترس نباشد، قاعده فقهی «الضرورات تبيح المحظورات» اجازه مصرف غذای نجس را در حد ضرورت می‌دهد. (المعالم الزلفی فی شرح العروة الوثقی، ص ۴۸۴) همچنین، توجه به طهارت در فقه اسلامی نه تنها در امور فردی اهمیت دارد، بلکه در جنبه‌های اجتماعی مانند صحت معاملات غذایی و مشروعیت درآمد حاصل از آن نیز اثرگذار است.

سلامت و بی‌ضرری غذا

ایمنی غذایی به عنوان یکی از ارکان تأمین سلامت جامعه و امنیت غذایی نه تنها به سلامت جسمانی انسان‌ها، بلکه به حفظ کرامت و بهبود کیفیت زندگی آنها مربوط می‌شود. فقه اسلامی با تأکید بر حرمت مصرف مواد غذایی آلوده و فاسد، به اهمیت رعایت اصول بهداشتی در تهیه و مصرف غذا پرداخته است. (استفتاءات جدید، مکارم: ۳۲ / ۱) تولیدکنندگان و

توزیع کنندگان مواد غذایی موظف به رعایت اصول بهداشتی و ایمنی در فرآیند تولید و عرضه غذا هستند. همچنین، تأکید بر لزوم بررسی کیفیت غذا قبل از مصرف از دیگر ارکان فقه اسلامی در زمینه ایمنی غذایی است. علاوه بر این، فقه اسلامی بر اساس قواعدی از جمله قاعده لاضرر و قاعده دفع ضرر محتمل با نظارت بر کیفیت غذا و تأمین شرایط ایمنی آن، به حفظ سلامت افراد و جامعه اهمیت می‌دهد (دلبری و رشیدآبادی، ۱۴۰۱: ش ۸ / ۲۹-۵۳) به همین ترتیب، ایمنی غذایی در فقه اسلامی نه تنها به عنوان یک نیاز بهداشتی، بلکه به عنوان یک ضرورت اخلاقی و اجتماعی نیز شناخته می‌شود. رعایت این اصول، ضمن حفظ سلامت جسمی انسان‌ها، به ارتقای معنویت و سلامت روحی آنها نیز کمک می‌کند.

دسترسی به غذا

در فقه اسلامی، دسترسی به غذا، فراتر از موجود بودن غذا در جامعه است و بر امکان دسترسی واقعی افراد برای تهیه غذا بدون مانع اقتصادی یا اجتماعی تأکید دارد. آموزه‌های فقهی با وضع احکام مختلف، سازوکارهایی برای تسهیل دسترسی همگانی به غذا ارائه کرده‌اند. نفقه واجب بر عهده سرپرستان خانوار (منتظری، ۱۴۳۱: ۲ / ۴۱۳)، تکلیف دولت اسلامی به تأمین نیازهای عمومی، (حسینی، ۱۴۲۱: ۴ / ۱۱۲) وجوب پرداخت زکات (امام خمینی، ۱۴۱۲: ۱ / ۳۲۸؛ جمعی از مؤلفان، بی‌تا: ۱۰ / ۱۱) و خمس، (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۴۲۳-۴۲۵) و حرمت احتکار مواد غذایی (شیخ صدوق، ۱۴۱۵: ۳۷۲. شیخ طوسی، ۱۳۶۳: ۳ / ۱۱۵؛ ابن زهره حلبی، ۱۴۱۷: ۲۳۱؛ سبزواری، همان: ۱ / ۳۴۶؛ علامه حلی، ۱۴۲۰: ۲ / ۲۵۴). از جمله تدابیری هستند که در فقه برای تحقق این هدف پیش‌بینی شده است. علاوه بر این، فقه اسلامی مسلمانان را به اطعام گرسنگان (ملکی تبریزی، ۱۴۲۰: ۸۴)، دستگیری از نیازمندان و جلوگیری از گرسنگی در جامعه (امام خمینی، ۱۴۲۴: ۲ / ۱۹۶) ترغیب می‌کند و این امور را نه تنها مستحب، بلکه در مواردی واجب می‌شمارد. دسترسی به غذا از منظر فقه اسلامی مصداق حفظ نفس، محسوب می‌شود و بی‌توجهی به این امر، هم تهدیدی علیه بقای انسان و هم نقض کرامت انسانی به شمار می‌رود. از همین رو، فقه اسلامی با وضع محدودیت‌های

شدید علیه سوءاستفاده‌های اقتصادی، به ویژه احتکار، و با تأکید بر توزیع عادلانه منابع، نقش فعالی در حفظ عدالت اقتصادی و حمایت از قشرهای آسیب‌پذیر ایفا کرده است.

فراوانی غذایی

قرآن کریم رفع گرسنگی و تأمین معیشت (قریش: ۳-۴) را از نعمت‌های بزرگ الهی دانسته و جامعه اسلامی را به تلاش برای حفظ این نعمت فرا خوانده است. در فقه، مسئولیت تأمین غذا به صورت گسترده بر عهده حاکمیت قرار گرفته (حسینی تهرانی، ۱۴۲۱: ۴/۱۱۲) و بر مقابله با عواملی همچون قحطی، احتکار و انحصار در مواد غذایی تأکید شده است. احکام مربوط به حرمت احتکار که توسط فقها تشریح شده، نشان از اهمیت پایداری دسترسی عمومی به غذا دارد. (ابن فهد حلی، ۱۴۰۷: ۲/۲۶۹؛ مصطفوی خمینی، ۱۳۸۱: ۴/۳۶۶؛ محقق کرکی، ۱۴۱۴: ۴/۴۱؛ محقق حلی، ۱۴۰۸: ۲/۲۱). از سوی دیگر، فقه اسلامی با وضع قوانین مربوط به زکات و صدقات، سازوکارهایی را برای توزیع عادلانه غذا میان فقرا و نیازمندان طراحی کرده است تا از گسترش فقر و گرسنگی جلوگیری شود. (سبحانی، ۱۳۹۱: ۵۸۳؛ جمعی از مؤلفان، بی‌تا: ۲/۲۸) همچنین، تحریم اسراف در مصرف غذا، (ابن ادریس، بی‌تا: ۱/۴۴۰؛ نجفی، همان: ۳/۳۱۳؛ طباطبایی، ۱۴۰۴: ۷/۳۳۹) به عنوان راهبردی برای حفظ منابع غذایی و جلوگیری از اتلاف آنها مورد توجه قرار گرفته است. آموزه‌های فقهی اسلام، با تأکید بر لزوم وفور و عدالت در تأمین غذا، نشان می‌دهد که تأمین غذای کافی برای همه افراد جامعه، امری ضروری برای تحقق جامعه‌ای سالم و متعالی است.

ثبات در دسترسی به غذا

در فقه اسلامی، پایداری و ثبات در دسترسی به منابع غذایی مورد توجه می‌باشد. قرآن کریم انسان را خلیفه خدا در زمین معرفی کرده و وظیفه حفظ و آبادانی آن را بر عهده او نهاده است. فقه اسلامی با احکامی چون حرمت تخریب بی‌رویه زمین‌های کشاورزی، (طباطبایی، ۱۴۱۲: ۸/۷۰) قطع بی‌دلیل درختان، آلوده کردن آب‌ها (طباطبایی، ۱۴۱۷: ۲/۶۱؛ مکارم شیرازی،

۱۳۷۴: ۲/۲۰) و اسراف در مصرف منابع، (مصطفوی خمینی، ۱۴۲۴: ۲/۶۲۱). تلاش کرده است زمینه پایداری منابع غذایی را فراهم کند. در آموزه‌های اسلامی، عمران و آبادانی زمین عبادتی بزرگ محسوب می‌شود (امام خمینی، ۱۴۱۲: ۲/۱۸۳ - ۱۸۴؛ خویی، ۱۴۱۰: ۲/۷۴۶) که به حفظ منابع حیاتی کمک می‌کند. قاعده لاضرر و قاعده اتلاف در فقه نیز بیانگر آن است که انسان حق آسیب رساندن به منابعی که نسل‌های آینده نیز به آن نیاز دارند را ندارد. این قواعد فقهی نشان می‌دهد که استفاده از منابع غذایی باید به گونه‌ای باشد که ضمن بهره‌برداری صحیح، امکان تأمین نیازهای آیندگان نیز محفوظ بماند. از منظر فقه اسلامی، منابع طبیعی و غذایی امانت‌هایی الهی هستند که انسان موظف به حفظ و بهره‌برداری مسئولانه از آنهاست. رعایت عدالت میان نسل‌ها، اصل میانه‌روی در مصرف و جلوگیری از اسراف، اصولی هستند که در راستای پایداری منابع غذایی تشریح شده‌اند. بدین ترتیب، فقه اسلامی با پیوند زدن اصول دینی با ملاحظات زیست‌محیطی و اقتصادی، چارچوبی جامع برای حفظ امنیت غذایی در طول زمان ارائه کرده است که علاوه بر حفظ سلامت بشر، زمینه تحقق توسعه پایدار و عدالت اجتماعی را نیز فراهم می‌آورد.

نتیجه

تحلیل امنیت غذایی در آموزه‌های اسلامی به‌ویژه در ابعاد فراهم بودن، کیفیت و دسترسی به غذا، نشان‌دهنده نگاه جامع و حکیمانه‌ای است که دین اسلام به تغذیه و سلامت انسان‌ها دارد. در این راستا، قرآن کریم و روایات اهل بیت علیهم‌السلام به‌طور صریح به مفاهیم مختلفی چون حلال و حرام، طیب و خبیث پرداخته‌اند، که همگی در خدمت حفظ سلامت جسمانی، روانی و اخلاقی انسان قرار دارند. در زمینه فراهم بودن غذا، آموزه‌های اسلامی تأکید دارند که غذا باید به‌طور وسیع و در دسترس تمام افراد جامعه قرار گیرد. از این منظر، جامعه اسلامی باید به گونه‌ای سازماندهی شود که تأمین غذا برای تمام اقشار، به‌ویژه افراد کم‌درآمد و نیازمند، اولویت داشته باشد.

در خصوص کیفیت غذا، اسلام نه تنها به سلامت جسمی انسان توجه داشته، بلکه آثار

روان‌شناختی و اخلاقی غذا را نیز مدنظر قرار داده است. غذاهایی که برای بدن مفید و سالم باشند، باید از منابع حلال و پاکیزه تأمین شوند و از غذاهایی که به جسم و روح انسان آسیب می‌رسانند، پرهیز گردد.

در نهایت، آموزه‌های اسلامی به‌طور مستقیم و غیرمستقیم به مفاهیم امنیت غذایی جهانی مرتبط با سلامت، کیفیت و دسترسی به غذا پاسخ می‌دهند و نشان می‌دهند که در یک جامعه اسلامی باید بر پایه اصول اخلاقی و انسانی، دسترسی به غذاهای سالم و مفید برای همه افراد تأمین گردد. بر این اساس، می‌توان گفت که اصول اسلامی نه تنها به‌عنوان راهنمایی معنوی، بلکه به‌عنوان مبنای عملی در طراحی و اجرای سیاست‌های امنیت غذایی نیز کاربرد دارد.

کتابنامه

-
1. (Trade Reforms and Food Security: Conceptualizing the Linkages. FAO, UN. 2003. Archived from the original on 26 August 2010. Retrieved 14 February 2015; Patel, Raj (20 November 2013). "Raj Patel: 'Food sovereignty' is next big idea". Financial Times. Archived from the original on 15 January 2023. Retrieved 17 January 2014; Food and Agriculture Organization (November 1996). "Rome Declaration on Food Security and World Food Summit Plan of Action". Archived from the original on 8 February 2019. Retrieved 26 October 2013.)
 2. (Cafiero, Carlo; Viviani, S.; Nord, M (2018). "Food security measurement in a global context: The food insecurity experience scale". Measurement. 116: 146–152; "Global indicator framework for the Sustainable Development Goals and targets of the 2030 Agenda for Sustainable Development" (PDF). United Nations. January 2023. Retrieved 24 January 2024.)
 3. (FAO (2009). Declaration of the World Food Summit on Food Security (PDF). Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations. Archived (PDF) from the original on 19 October 2018. Retrieved 15 October 2013; "Food security and nutrition: building a global narrative towards 2030" (PDF). High Level Panel of Experts Report 15: 7–11. 2020. Archived (PDF) from the original on 20 December 2022. Retrieved 15 January 2023.)
۴. و [یاد کنید] آنگاه که ابراهیم گفت: پروردگارا! این [مکان] را شهری امن قرار ده و اهلش را آنان که به خدا و روز قیامت ایمان آورده‌اند از هر نوع میوه و محصول روزی بخش.

کتابنامه

- قرآن کریم.
نهج البلاغه.
- آملی، میرزا محمدتقی، مصباح الهدی فی شرح العروة الوثقی، تهران، بی‌جا، ۱۳۸۴.
- ابن ادريس حلی، محمد، کتاب السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی، قم، مؤسسه النشر الإسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۰ق.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی، مناقب آل أبي طالب، قم، نشر علامه، چاپ اول، ۱۳۷۹ق
- ابن فهد حلی، احمد بن محمد، المهذب البارع فی شرح المختصر النافع، تحقیق: مجتبی عراقی، قم، مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۰۷ق.
- ابن زهره حلبی، حمزة بن علی، غنية النزوع الی علمی الأصول و الفروع، تحقیق: ابراهیم بهادری، قم، مؤسسه الإمام الصادق علیه السلام، چاپ اول، ۱۴۱۷ق.
- امام خمینی، سید روح‌الله، استفتائات، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ پنجم، ۱۴۲۲ق.
- _____، تحریر الوسيلة، قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۹ش/۱۴۱۲ق
- _____، توضیح المسائل، تحقیق: سید محمدحسین بنی‌هاشمی خمینی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، هشتم، ۱۴۲۴ق.
- _____، المكاسب المحرمة، تحقیق: مجتبی تهرانی، قم، اسماعیلیان، ۱۱۳۸۱ق.
- اشتهدادی، علی‌پناه، مدارک العروة، تهران، دار الأسوة، چاپ اول، ۱۴۱۷ق.
- جزیری، عبدالرحمان بن محمد، الفقه علی المذاهب الأربعة و مذهب أهل البيت، بیروت، دار الکتب العلمیة، چاپ دوم، ۱۴۲۴ق
- جمعی از مؤلفان، مجله فقه اهل‌بیت، قم، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل‌بیت، چاپ اول، بی‌تا.
- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، قم، مؤسسه آل‌ال‌بیت لإحياء التراث، ۱۴۰۹ق
- حسینی تهرانی، سید محمدحسین، ولایت فقیه در حکومت اسلام، تحقیق: محسن سعیدیان-محمدحسین راجی، مشهد، انتشارات علامه طباطبایی، چاپ دوم، ۱۴۲۱ق

- حسینی مراغی، سید عبدالفتاح بن علی، **العناوین الفقهية، تحقیق و نشر: مؤسسة النشر الإسلامي، قم، چاپ اول، ۱۴۱۸ق**
- خوبی، سید ابوالقاسم، **منهاج الصالحین، قم، مدینه العلم، چاپ بیست و هشتم، ۱۴۱۰ق.**
- دلبری، سید علی، جهانگیری، محسن و رشیدآبادی، حسن، **واکاوی حکم فقهی مصرف محصولات تراریخته، مصباح الفقاهه، سال ۴، ش ۸، پاییز و زمستان ۱۴۰۱.**
- دینوری، ابو محمد عبدالله بن وهب، **الواضح فی تفسیر القرآن الکریم، بیروت، دار الکتب العلمیة، منشورات محمد علی بیضون، ۱۴۲۴ق.**
- سبحانی، حسن، **گستره اقتصاد اسلامی، سمت، چاپ اول، ۱۳۹۱.**
- سیوری، مقداد بن عبدالله، **کنز العرفان فی فقه القرآن، ترجمه و تحقیق: عبدالرحیم عقیقی بنخشايشی، قم، مرتضوی، چاپ اول، ۱۴۲۵ق**
- شهید صدر، سید محمدباقر، **ما وراء الفقه، بیروت، دار الأضواء، چاپ اول، ۱۴۲۰ق.**
- شیخ صدوق، محمد بن علی، **المقنع، معروف به (م. ۳۸۱ق)، تحقیق و نشر: قم، مؤسسة الإمام الهادی علیه السلام، ۱۴۱۵ق.**
- شیخ طوسی، محمد بن حسن، **الاستبصار فیما اختلف من الأخبار، تحقیق: سید حسن موسوی خراسان، تهران، دارالکتب الإسلامیة، چهارم، ۱۳۶۳.**
- _____، **کتاب الخلاف، تحقیق: علی خراسانی - سید جواد شهرستانی، قم، مؤسسة النشر الإسلامي، اول، ۱۴۰۷ق**
- طباطبایی حکیم، سید محسن بن مهدی، **مستمسک العروة الوثقی، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ق.**
- طباطبایی، سید علی بن محمد علی، **ریاض المسائل فی بیان الأحكام بالدلائل، قم، مؤسسة النشر الإسلامي، چاپ اول، ۱۴۱۲ق.**
- طباطبایی، سید محمدحسین، **المیزان فی تفسیر القرآن، قم، مؤسسة النشر الإسلامي، چاپ پنجم، ۱۴۱۷ق.**
- طبرسی، فضل بن حسن، **مجمع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت، الأعلمی، چاپ اول، ۱۴۱۵ق.**
- علامه حلی، حسن بن یوسف، **تحریر الأحكام الشرعية علی مذهب الامامية، تحقیق: ابراهیم بهادری، قم، مؤسسة الإمام الصادق علیه السلام، اول، ۱۴۲۰ق**

عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر العیاشی، تحقیق: محمد هاشم رسولی، تهران، مکتبه العلمیة، چاپ اول، ۱۳۸۰ق.

فاضل لنکرانی، محمد، قم، القواعد الفقہیة، مرکز فقہی ائمة اطهار، چاپ دوم، ۱۴۲۵ق.
فیض کاشانی، محمد محسن بن مرتضی، تفسیر الصافی، تحقیق: حسین اعلمی، تهران، مکتبه الصدر، چاپ دوم، ۱۴۱۵ق.

_____ مفاتیح الشرائع، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، بی تا.
کاظمی، جواد بن سعید، مسالك الأفهام إلى آیات الأحكام، تحقیق: محمدباقر بهبودی، تهران، المکتبه المرتضویة، چاپ دوم، ۱۳۶۵ق.

مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، تحقیق: جمعی از محققان، بیروت، دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.

محدث نوری، حسین بن محمدتقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، تحقیق و نشر: مؤسسة آل البيت عليه السلام، قم، چاپ اول، ۱۴۰۸ق.

محقق حلی، جعفر بن حسن، شرائع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام، تحقیق: عبدالحسین محمدعلی بقال، قم، اسماعیلیان، چاپ دوم، ۱۴۰۸ق

محقق کرکی، علی بن حسین، جامع المقاصد فی شرح القواعد، تحقیق و نشر: مؤسسة آل البيت لإحياء التراث، قم، چاپ دوم، ۱۴۱۴ق

مراغی، احمد بن مصطفی، تفسیر المراغی، بیروت، چاپ اول، بی تا.
معاونت راهبردی رییس جمهور، حکمرانی امنیت غذایی جمهوری اسلامی ایران: نیروهای کلیدی و نظام مسائل، زمستان ۱۴۰۳

مکارم شیرازی، ناصر بن علی محمد، استفتاءات جدید، گردآوری: ابوالقاسم علیان نژادی، قم، مدرسه، امام علی بن ابی طالب عليه السلام، دوم، ۱۴۲۷ق.

_____، یکصد و هشتاد پرسش و پاسخ، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، ۱۳۸۶.

ملکی تبریزی، میرزا جواد، أسرار الصلاة، ترجمه رضا رجبزاده، تهران، پیام آزادی، چاپ چهارم، ۱۴۲۰ق.

منتظری، حسین علی، رساله استفتاءات، قم، چاپ اول، بی تا.

موسوی سبزواری، سید عبدالاعلی بن علیرضا، مهذب الأحكام فی بیان الحلال و الحرام، تحقیق و نشر: مؤسسة المنار، قم، چاپ چهارم، ۱۴۱۳ق.

میرزای قمی، محمدحسن، غنائم الأيام فی ما يتعلق بالحلال و الحرام، تحقیق: عباس تبریزیان، قم، مؤسسة النشر الإسلامی، چاپ اول، ۱۴۱۷ق

نجفی عراقی، عبدالنبی، المعالم الزلفی فی شرح العروة الوثقی، قم، المطبعة العلمية، چاپ اول، ۱۳۸۰ق.

نجفی، محمدحسن بن محمدباقر، جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، تحقیق: عباس قوچانی - علی آخوندی، بیروت، دار إحياء التراث العربی، چاپ هفتم، ۱۴۰۴ق.

نراقی، احمد بن محمد مهدی، عوائد الأيام، قم، مکتب الإعلام الإسلامی، چاپ اول، ۱۴۱۷ق.
هاشمی شاهرودی، سید محمود بن علی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت، قم، مؤسسة دائرة معارف الفقه الإسلامی، چاپ اول، ۱۴۲۶ق

"Chapter 2. Food security: concepts and measurement". www.fao.org. Food and Agriculture Organization. Retrieved 23 October 2017; "Food Security". ifpri.org. Archived from the original on 28 April 2021. Retrieved 30 November 2020.

Cafiero, Carlo; Viviani, S.; Nord, M (2018). "Food security measurement in a global context: The food insecurity experience scale". Measurement. 116: 146-152; "Global indicator framework for the Sustainable Development Goals and targets of the 2030 Agenda for Sustainable Development" (PDF). United Nations. January 2023. Retrieved 24 January 2024.

FAO (2009). Declaration of the World Food Summit on Food Security (PDF). Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations. Archived (PDF) from the original on 19 October 2018. Retrieved 15 October 2013; "Food security and nutrition: building a global narrative towards 2030" (PDF). High Level Panel of Experts Report 15: 7-11. 2020. Archived (PDF) from the original on 20 December 2022. Retrieved 15 January 2023.

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/126527>

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/95062>

<https://www.irna.ir/news/> ابلاغ سند ملی امنیت غذایی؛ گامی برای همگرایی و تحقق امنیت تغذیه

<https://www.irthink.com/> تغییرات اقلیمی و امنیت غذایی: چالش‌ها و راه‌حل‌های جهانی برای آینده‌ای پایدار

<https://www.isna.ir/news/> نقش سازمان غذا و دارو در نظارت، ایمنی و سلامت مواد غذایی

<https://www.mehrnews.com/news/> تعلیق قانون تمرکز اختیارات مربوط به بخش کشاورزی در وزارت جهاد

<https://www.tabnak.ir/fa/news/> دعوای گمرک و سازمان غذا و دارو بالا گرفت

Trade Reforms and Food Security: Conceptualizing the Linkages. FAO, UN. 2003.

Archived from the original on 26 August 2010. Retrieved 14 February 2015;

Patel, Raj (20 November 2013). "Raj Patel: 'Food sovereignty' is next big idea".

Financial Times. Archived from the original on 15 January 2023. Retrieved 17

January 2014; Food and Agriculture Organization (November 1996). "Rome

Declaration on Food Security and World Food Summit Plan of Action". Archived

from the original on 8 February 2019. Retrieved 26 October 2013.

World Food and Agriculture - Statistical Yearbook 2023. FAO. 29 November

2023. doi:10.4060/cc8166en. ISBN 978-92-5-138262-2.

